TÜRK KÜLTÜRÜNDE İKLİM

Türk Kültüründe İklimin Yeri Üzerine Bir Deneme

TUNCER BAYKARA*

İklim, Grek kökenli bir kelime olup, VIII. yüzyıl sonlarındaki İslâm medeniyeti döneminde Arapçaya ve bu yolla Türkçeye girmiştir. *Türkçe Sözlük*[1] kelimeyi şöyle izah eder: "Yeryüzünün herhangi bir yerinde, hava yukarı olaylarının ortaklaşa gerçekleştirdikleri etkilerin uzun yıllar ortalamasına dayanan durumu." İklim, günümüzde Coğrafya biliminin konuları içinde kabul edilmektedir.

İklim yaygın manâsı ile hava sıcaklığı, yağışlar ve rüzgârları içine almaktadır. İklim şartları, kurak iklim, iklim kuşakları, Akdeniz iklimi gibi sözleri de sık sık duyarız. İklim ile insan arasındaki yakın ilişki, bu ve benzeri sözlerden de anlaşılmaktadır. İnsan ile iklim arasındaki ilişki gerçek olunca, insanların bilimi demek olan tarih ile de iklimin karşılıklı etkilenmeleri kaçınılmazdır.

İnsanın yaşama yerini tercihinde, hayatını geçireceği coğrafyayı seçiminde en büyük etkilerden birisi iklimdir. Yaşanacak yer seçiminde elbette sadece iklim etkili olamaz. Daha birçok etkili unsur olabilirse de i k l i m bunlar arasında muhakkak ki üst sıralarda bulunmaktadır. Çünkü günümüzde de insanlar yaşıyacakları yeri tercih ederken iklim hususiyetlerine dikkat ederler. Türk ülkelerindeki pekçok yerde, yerleşilecek, daha doğrusu yaşanacak yerin seçimi sırasında iklime bağlı unsurlar da bulunmaktadır.[2]

Ülkemizde iklim ve tarih arasındaki münasebetler, birçok bakımdan da dikkate değerdir. Bunların en başında, Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya atılan Tarih tezinin esasındaki iklim değişmeleriyle ilgili büyük tartışmalar gelmektedir. Millî Mücadele sonrasında Anadolu'da yeni Türk vatanı oluşturmak amacındaki Atatürk, Yunanlıların bir daha bu topraklara göz dikmesini engellemek amacıyla, bu ülkede Yunanlılardan

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, İzmir.

[1] *Türkçe Sözlük*, (Türk Dil Kurumu, Ankara 1987; cilt I, 692); "iklim"in ayrıca "ülke, diyar" anlamı da vardır.

[2] Bir misal olarak Urla'nın Sıradam (Barbaros) köyünü verebiliriz.

önce bir halkın yaşadığını ve bunların Yunanlılıkla ilgisi bulunmadığını açıkça göstermek istemişti. Yunanlılarla ilgisiz bu halkın, Türklerin ataları olabileceğini öngören bir tez geliştirilmiştir ki, bunda İç Asya'daki iklim değişmeleri çok büyük bir yer tutar.[3] 1932'de toplanan ilk Tarih Kongresinde en canlı tartışmalar bu konu etrafında cereyan etmişti. İklimin insan hayatındaki büyük yeri, tarihçiler arasındaki tartışmalara da girmiştir. Ama biz, bir tarihçi olarak i k l i m ile Türk hayatı arasındaki bağlara temas etmek istiyoruz. Bir başka ifade ile Türk kültürü ile iklim arasındaki ilişkileri aramak ve bu konuda bazı esaslar varsa, onları tesbit etmek istiyoruz. Şüphesiz ki Türk kimliği ile iklim arasında var olması gereken ilişkinin boyutları çok büyük nisbette olmayabilir. Ancak yine de bu ilişkinin ne derece olabileceğinin incelenmesi gerekmektedir. Böylece zihinlerde zaman zaman beliren bazı düşünceler, dillerde kimi zaman dolaşan sözler[4] de belirli bir temele ve esasa kavuşabilecektir.

Türk kültürünün büyük araştırıcısı rahmetli Bahaeddin Ögel, maalesef tamamlayamadığı, *Giriş* adını taşımakla beraber, çok ayrıntılı olan kitabı *Türk Kültür Tarihine Giriş*'de şöyle der.[5]

"Türk Kültürünü incelerken kültür çevrelerine göre iklim ve araziyi de gözönünde tutmak gerekir". Bir hazine olan bu eserinde rahmetli Ögel, i k l i m e kendi ilgi alanına göre yeterince yer verebilmiştir. Zaman zaman iklimin etkilerini söz konusu etmiş, tarihi kaynakların müsaadesi nisbetinde, yararlı bilgileri az da olsa nakletmiştir. İlerde yeri geldikçe onlardan söz edeceğiz.

İklimin hem Türk hayatındaki hem de tarihin içindeki büyük yerini kavrayanlardan birisi rahmetli Hocam Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velîdî Togan olmuştur. Onun 1932 deki tartışmalarında üzerinde durduğu konulardan birisi İç Asya'daki iklim değişmeleri ile ilgilidir. Ancak onun eserlerinde de bu çalışmamızda sözünü edeceğimiz hususiyetler, zaman zaman ve dolaylı temaslar biçiminde geçmektedir. Öteki Türk araştırıcılarında da, iklimle ilgili daha belirgin esaslar bulmak güçtür. Tabiî ki bu sözlerimiz sadece tarihçiler için geçerlidir. Yoksa tabiî olarak bu konuyla ilgilenen coğrafyacılar dışında iktisatçılar da iklim ile Türk hayatı arasındaki münasebetlere temas etmişlerdir.

Bunlar arasında XX. yüzyıl ortalarının İktisad tarihçisi ve ülkemizle ilgili birçok önemli çalışması bulunan rahmetli Ord. Prof. Dr. Ömer Celal

[3] T. Baykara, *Zeki Velidi Togan*, Ankara 1989, s. 21-23.
[4] Meselâ Türklerin sıcaktan hoşlanmadıkları düşüncesi gibi.
[5] B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1978, cilt II, s. 177.

Saraç'ı özellikle belirtmemiz gerekir. Ona göre "Göçebelik, bilhassa iklimimizin neticesini teşkil etmektedir."[6] O devam ediyor: "İklimimizin insan üzerinde de tesir yaptığı şüphesizdir. (İklimin) birçok ihtiyaçlarımızı, hususiyle mesken, giyinme, ısınma ihtiyaçlarını tayin ettiği açıktır. *Fakat ayrıca bütün benliğimizin üzerinde iz bıraktığı da kabul edilebilir.* Gerçi bu mevzu henüz iyice araştırılmamış, hangi bedenî ve ruhî vasıflarımızın iklime atfedilebileceği meselesi hiç aydınlanmamıştır. Fakat bu gibi iklim tesirlerinin varlığı muhakkak gibidir. Meselâ Orta Anadolu köylüsünün genel olarak kabul edilen dayanıklığı iklimin şiddeti ile bu bölgede yaşıyan insanların yazın kavurucu bir sıcağa, kışın dondurucu bir soğuğa alışmış olmaları ile ilgili bulunabilir. Çalışkanlığı da belki iklimin onu çok güç şartlar altında hayatını kazanmaya mecbur etmesine ve aynı zamanda enerjileri kamçılayacak bir mahiyette de olmasına atfedilebilir. Müsait iklimli bölgelerimizde bazen göze çarpan kayıtsızlığın iklimin ziraatı çok kolaylaştırması ile ilişiği olabilir. İklimle köylerimizde hala yaygın olan kadercilik zihniyeti arasında da bağlar sezilmektedir. İklimin oynaklığı, yağış ve sühunet şartlarının yıldan yıla değişmesi çiftçinin varlığına, büyük bir belirsizlik ve emniyetsizlik vermekte, karnını doyurabilmesini, emeğinden ziyade tesadüfe bağlı kılmaktadır. Bu âmilin itikadların aşıladığı kaderci zihniyeti kuvvetlendirmiş olduğu tahmin edilebilir.

Bu düşünceler psikolojik araştırmalarla henüz teyit edilmiş olmamakla beraber akla aykırı gelmemektedir."

İklimle ilgili belirleyici unsurların başında, o yerin ekvatora olan uzaklığı gelmektedir. Türklerin yaşadığı coğrafya, ekvatorla kutuplar arasında hemen orta bir yerde olduğundan, burada güneşin etkisi senenin farklı zamanlarında farklı biçimlerde görülür. Bunu tesbit etmek en sade şekliyle de kolaydır. Çünkü gölgelerin senelik durumu, iki durumu kesinlikle belirleyebilir: Bunlar kış ve yaz(yay) gün dönümleridir. İki defa da gece ile gündüzün eşit olma durumu vardır. Şu halde senede dört mevsim belirlenmiş gibidir. Böylece Türklerin coğrafî kuşağında dünyanın kendi ekseni etrafındaki hareketiyle şu mevsimler oluşmaktadır:

22 Aralık	- 21 Mart	: Kış
22 Mart	- 21 Haziran	: Yaz (Bahar)
22 Haziran	- 22 Eylül	: Yay
23 Eylül	- 21 Aralık	: Güz

[6] Ö. Celal Saraç, *Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları*, cilt I, İstanbul 1944, s. 44.

Milâdî takvimdeki ayların etkisiyle, Türkiye'de ve hemen bütün dünyada, halen mevsimler, bu tabiî ayırımdan biraz farklı oluşmuştur. Çünkü *Kış,* 1 Aralık - 28 Şubat; *Yaz* (Bahar), 1 Mart-31 Mayıs; *Yay,* (şimdiki yaz) 1 Haziran - 31 Ağustos; *Güz* ise 1 Eylül - 30 Kasım arasındadır. Böylece gerçek mevsimler ile takvim mevsimleri arasında 22-23 günlük bir fark oluşmuştur. Belki de bu fark sebebiyle, iklimin daha yumuşak olduğu Batı Türklüğünde "y a y" kaybolmuş, onun yerine y a z kayınca, boşluğu Farsça b a h a r kelimesi doldurmuştur. Bu durum, İç Asya'daki Türk ülkelerinden sadece Özbekistan'da aynen görülmekte olup, öteki Türk ellerinde eskiden kalan *yay* kullanılmaya devam etmektedir.

İklim büyük bütünlükler içinde, fizikî coğrafyayı (yani toprağın türü, dağlık-ovalık oluş) da içine alan etkilenmelerle Türk hayatında çeşitli şekillerde kendisini belli etmiştir. Yerleşme yerlerinin tercihinde aşağıda söylenenler türünden ifadelere bir hayli çok rastlanmaktadır.[7]

Bir yerin otu yavşan, avı tavşan ise kaç oradan,
Bir yerin otu kekik, avı keklik ise kal orada.

Gerçi bunun aksini de duyabiliriz:

"Keklik öten yerle kekik kokan yerde yurt tutma". Fakat bunlar birbirinin zıddı değil, aksine biri ötekini tamamlıyan iki unsur olsa gerekir. İlkinde daha geniş, fakat ikincisinde doğrudan evini kuracağı yakın çevre anlatılmak istenmiştir. Bu arada keklik ve kekiklerin kökünü kurutmamak düşüncesi de ikinci sözde etkili olmuş olabilir.

İklimi, konunun ülkemizdeki uzmanlarının[8] belirttikleri şekilde üç ana başlıkta ele alabiliriz:

1. *Sıcaklık;* yıllık ortalama sıcaklık ile bunun aylara dağılışı, en sıcak ve soğuk aylar.

2. *Yağışlar;* yağışların yağmur ve kar olarak aylara ve mevsimlere dağılışı, en sıcak ve soğuk aylar.

3. *Rüzgârlar;* atmosfer hareketlerinin neticeleri, yani hava kütlelerinin hareketleri.

Bu üç ana başlık, konunun doğrudan bir uzmanı (iklim mütehassısı) tarafından değil, fakat konuyla hem bir tarihçi hem de kültüre önem veren

[7] Ali Vehbi (Aykota), *Acıpayam,* Ankara 1951, s. 197'de şöyledir: "Otu kekik, kuşu keklik yaşanır, otu saz, kuşu kaz yaşanmaz". Mestan Yapıcı son sözü nakletmiştir.

[8] Bu konuda Prof. Dr. Yusuf Dönmez, Prof. Dr. Oğuz Erol ve Prof. Dr. Asaf Koçman'ın eserlerini sayabiliriz.

bir araştırıcı olarak ilgilenen birisi olarak tarafımdan ele alınacaktır. Çünkü iklimin, insan hayatında olduğu gibi, tarihin akışı içinde de, belirli bir yeri vardır. Aşağıda, bir kültür ve tarih gerçeğini ortaya çıkarma denemesini yapacağız.

1. *Sıcaklık*:

Sıcaklık, iklim bütünlüğü içinde herkesin dikkatini çeken bir ana unsurdur. Burada önemli olan yıllık ortalama sıcaklıktır. Bu mukayese yapmak için kullanılabilecek ilk ve en sade değer kabul edilebilir. Ancak sıcaklığın yıllık ortalaması aynı olsa da aylık ve hattâ günlük değerler arasında da büyük farklılıklar olabilir. Yıllık ortalama sıcaklık, belirli bir karşılaştırmaya imkân vermekle birlikte, hemen ardından aylık ortalamaları da mukayese etmek gerekiyor. Aylık ortalama değerlerden *yaylak-kışlak* ve hattâ *yazlak* ve *güzlek* hayatının esasları da sezilebilmektedir.

Sıcaklığın gün içindeki değişmeleri, fazla bir önemi olmayan, ince bir ayrıntıdır. Bununla birlikte, İçasya'daki gece-gündüz arasındaki büyük sıcaklık farkı, eskiden beri dikkati çekmektedir. Hepimizin zaman zaman sıcaklıkla ilgili bazı hükümlerimiz olmuştur. Bunlara dayanan neticeleri hiçbir zaman gözönüne almadık. Çünkü bunlarda yanılma payı her zaman büyük olmuştur. İklim ve hele sıcaklık ile ölçümler şimdilerde çok hassas bir şekilde yapılabilmektedir. Sıcaklığın yıldan yıla değişmelerindeki farklılıkları en aza indirgeyen, uzun zaman ortalamaları en doğrusudur. Biz de bunları kullanmaya ve eski Sovyet diyarındaki Türk ülkelerinin durumunu da o zamanın yayınlarıyla öğrenmeye çalıştık.

İlk olarak, örnek seçtiğimiz bazı şehirlerin yükseklikleri ile yıllık ortalama sıcaklıklarını veriyoruz:[9]

Şehir adı	Yükseklik	Ortalama sıcaklık (derece)
1. Antalya	42 m.	18,5
2. İstanbul (Göztepe)	40 m.	14.0
3. Ankara	885 m.	11,7
4. Konya	1028 m.	11,5
5. Sivas	1285 m.	8,6
6. Nahcivan	875 m.	12,7
7. Gence	312 m.	13,2
8. Bakû	-5 m.	14,4

[9] Türkiye için İstatistik Yıllığı, 1993 kullanılmıştır; Sovyetler Birliği döneminde her Türk Cumhuriyeti için çıkarılan eserleri kullandık (Kırmızı kitaplar).

9. Aşkabad	220 m.	14,8
10. Hive (Y. Ürgenç)	97 m.	12,0
11. Semerkant	695 m.	13,4
12. Karşı	378 m.	14,6
13. Taşkent	480 m.	13.0
14. Fergana	580 m.	12,6
15. Oş	1010 m.	11,2
16 Talas	1220 m.	7,5
17. Bişkek	830 m.	10,0
18. Çimkent	531 m.	11,9
19. Türkistan (Yesi)	209 m.	11,9
20. Kızılorda	131 m.	9,0
21. Almatı	848 m.	8,7
22. Aktübe	229 m.	3,6

Burada sözü edilen değerlerden Aktübe ile Antalya, gerçekten iki uç rakam olarak dikkatimizi çekmektedir. Çünkü ortalama sıcaklık bakımından arada 15 derecelik bir fark vardır. Bu fark söz konusu edilmez, istisna sayılırsa, Türk ülkelerinde yıllık ortalama sıcaklığın *11-12 Derece* olduğu görülmektedir. Bu ortalamaya en yakın olan değerler Oş ve Konya'nınkilerdir. Ankara, Türkistan (Yesi), Çikment, Hive ve Kızılorda da hemen yakın değerler göstermektedirler.

Yukardaki değerleri tekrar gözden geçirdiğimizde, ortalama yıllık sıcaklığın, biraz daha genel bir ifade ile 9-14 dereceler arasında bulunduğunu tesbit ediyoruz. Sivas ile Almatı'nın 8,6 ve 8,7 derecelik yıllık ortalamaları da bu genel hüküm içinde yer alabilir.

Ortalama yıllık sıcaklık bizi kısmen yanıltabilmektedir. Bunu açık olarak hemen aynı yıllık ortalamaya sahip Oş ile Konya şehirlerinin aylık değerlerini karşılaştırdığımızda anlıyoruz.

Şehirler	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Konya	-0,2	1,5	5,4	11,1	15,8	19,9	23,2	22,8	18,2	12,3	6,4	1,8
Oş	-4,1	1,3	5,7	13,2	18,5	23,0	25,3	23,0	17,5	10,8	3,7	-1,2

Bu iki şehirden Kırgızistan'daki Oş'da kış daha sert geçmekte, fakat yazın sıcaklık yüksek olduğundan yıllık ortalamada Konya ile hemen aynı değerler oluşmaktadır. Buna bakılırsa yaz(yani yay) mevsiminde Oş'da kalmak, Konya'da kalmaktan daha zahmetlidir.

Aynı yıllık ortalamaya sahip Sivas ile Sırderya boylarındaki Kızılorda'nın karşılaştırması da dikkate değer sonuçlar veriyor:

Şehirler	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Sivas	-3,9	-2,4	2,2	8,7	13,3	16,7	19,6	19,6	15,7	10,5	4,6	-1,0
Kızılorda	-9,3	-7,3	0,8	11,7	19,4	24,7	25,7	23,8	17,0	8,7	-0,1	-6,6

Görülüyor ki Sırderya boylarında kış mevsimi oldukça sert geçiyor; fakat yaz mevsimi, daha Nisan ayından itibaren kendisini gösteren baharla birlikte oldukça sıcak olmaktadır. Sivas 1285 m. yüksekliğinde bir yayla olduğundan, yaz mevsimi, oldukça mutedil geçmektedir. Bunun içindir ki Selçuklu sultanlarının XII-XIII. yüzyıldaki payitahtları arasında Sivas da önemli bir yer tutmuştur.

Sırderya boylarında daha Mayıs ayında ortalık bir hayli ısınmakta, sıcaklık nerede ise İstanbul'un Haziran'ı derecesinde olmaktadır. Bu sıcaklık sebebiyle, Sırderya boylarında da insanlar muhakkak *yaylak* lara gitmek zorundadırlar. Oysa Sivas için bu sıcaklık, yazın en sıcak aylarının derecesi kadardır. Dolayısıyla Sivas bir yaylak olarak kabul edilebilir. Sırderya daha doğrusu Aral Gölü dolaylarındaki Türk halkının yaz (yay) mevsiminde daha kuzeye doğru gittikleri bilinmektedir. Kuzeye doğru olan bu hareketliliğin bir başka yönde, Ural dağlarına yöneldiği söylenebilir. Bu yöredeki, A k t ü b e'nin yıllık ortalama sıcaklığı 3,6 derece ise de, Temmuz ayında 22,3, Ağustos'da ise 20,3 derecedir. Aktübe'nin bu yaz(yay) sıcaklık değerleri, Sivas'dan da sıcaktır. Demek ki daha da kuzeye yaylamağa giden Türkler olabiliyordu. Bu sıcaklık derecelerinin bilinmesi, İç Asya coğrafyasında *yaylamak* ihtiyacının çok açık bir gerçek olduğunu bize göstermektedir.

Yaylak olduğu tarihî kaynaklarda açıkça belirtilen T a l a s 'ın yaz (yani yay) sıcaklıkları şöyledir: Haziran: 18,0; Temmuz: 20,0; Ağustos: 18,5. Yaz mevsiminin bu değerleri, bir başka yayla mıntıkasında, Isıkgöl kıyısındaki Çolpon-Ata'da sırasıyla 15,1; 16,9 ve 16,7 derecedir. Isıkgöl kenarlarının, Türkün en eski yaylağı olduğu düşünülürse bu değerlerin, yaz mevsimi için tercih edildiğini kabul edebiliriz.

Sıcaklık konusunda şu hususlar dikkatimizi çekmektedir:

1. Türklerin tercih ettiği sıcaklık, yıllık ortalama 8-14 derecelerdir. Gerçi bir kısım insanların daha sıcak, bazılarının ise daha serin yerlerde oturmayı seçmeleri gibi, Türklerin de bir kısmı daha ılık, bir kısmı daha serin yerleri tercih etmiş olabilir. Genelde ise 10-11 derecelik bir sıcaklık hakimdir.

Aylara göre sıcaklığın incelenmesi, Türk hayatındaki *mevsimlik hayatı* belirleyip anlamamızı sağlıyor. Çünkü sıcaklığın yukarda belirlenen derecelerden daha aşağıya düşmesi halinde, daha aşağılara yani sıcak yerlere göçerlerdi. Sıcaklığın artması halinde ise, yukarılara, yaylalara çıkılırdı. İç Asya'da yüksek yerlerin daha sınırlı olması, bir kısım Türklerin daha serin olan kuzeye doğru göçmesini gerektirmiştir. Sonradan buralarda devamlı hayata geçenler, soğuk yerlerde yaşamayı tercih edenler olacaktır.

2. Sıcaklık konusundaki bu fikirlerle, Türk hayatındaki yaygın *kışlak-yaylak* özelliğini, iktisadî gereklilik dışında da izah edebiliyoruz. Çünkü XIII. yüzyıldaki Türkiye Selçuklu sultanları, kış mevsimini, ortalama 10 derece sıcaklıktaki Antalya kıyılarında geçiriyor, fakat Nisan ayında,[10] Beyşehir Gölü kenarındaki saraylarına göçüyorlardı. Çünkü bu ayda Antalya'daki sıcaklık 16,2 derece, Konya yöresinin sıcaklığı ise 11,2 derece olmuştur.

3. Ortalama sıcaklığın uygun olduğu bazı yerlerde, *kışlak-yaylak* hayatı en aza inmektedir. Böylesine uygun yerlerin birisi İstanbul'dur. İstanbul (Göztepe)'nin sıcaklık değerleri birçok bakımdan dikkate değerdir:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
5,6	5,6	7,1	11,6	16,4	20,8	23,2	23,2	19,7	15,5	11,6	8,0

İstanbul'un Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarının Sırderya boylarındaki Kızılorda'dan serin olduğu görülüyor. Aktübe'den biraz daha sıcaktır ki, bu İstanbul'un yaz mevsiminde de serin sayılabileceğini gösterir. Şehrin geniş coğrafyası içindeki bazı semtler kışları daha ılık veya yazları daha serin idiler. Böylece Türk insanı, İstanbul'da semtler arasındaki hareketlilikle, kendisine uygun gelecek bir sıcaklığı yakalayabiliyordu. Nitekim Osmanlı padişahları, yüzyıllar boyunca İstanbul'da, Türk hayatının gereği olan *mevsimlik hayatı*, o mevsim için şehrin içindeki en uygun semte, senenin belirli zamanlarında göçerek yaşamışlardır.[11]

2. Yağışlar:

İklimin ikinci önemli unsuru yağış kabul edilebilir. Yağmak kökünden türemiş *yağmur* burada en hakim kelimedir. Ayrıca çiğ, kırağı, kar ve buz kelimeleri de vardır. Türk hayatını en çok kar ve yağmur yağması ilgilen-

[10] İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Alaiye...*, (Tıpkıbasım), Ankara 1957, s. 366, 442.

[11] Osmanlı Padişahlarının XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarındaki mevsime bağlı hareketliliğini III. Selim ve II. Mahmud için yıl yıl takib edebiliyoruz. Ahmet Efendi, *Ruznâme*, Ankara 1993 ve Hafız Hızır İlyas, *Vekayi-i Enderun*, İstanbul 1276; III. Selim mesela 12.V.1592 de "mekan-ı asliye-i sayfiyeleri" olan Tersane Bahçesindeki Aynalıkavak Sahilsarayı'na taşınmış, yani" *Göç-i Hümayun* olmuş, 16.IX.1792'de Topkapı Sarayı'na dönmüştür.

dirmektedir. Burada dikkati çeken ilk gerçek, *kar*'ın olduğu coğrafyaların tercih edilmesidir. Kar, belirli dönemde yağışı ile zararlı mikropları öldürerek hayata yararlı olmaktadır. Bu açıdan *buz* ile birlikte kar belki de yağmurdan daha fazla Türk hayatının içindedir.

Yağmurlar içinde özellikle bahar (yaz) yağmurları önemlidir. Bahar mevsimi içinde de *Nisan*, yağmurun en bereketlisinin yağdığı ay olarak bilinir. Nisan yağmurunun hem ziraat, hem de hayvanların besin kaynağı otlar üzerindeki olumlu özelikleri günümüze kadar devam edegelen inanışları[12] beslemiştir. Türkler arasında "bahar"ı, "yaz" olarak bilenler arasında da *yaz* yağmuru önemlidir.

Bulut yağmur ile yakından ilgilidir. Bulutlar ise, çeşitli yönleriyle Türk hayatının içindedirler. Kara bulutlar olumsuzluk göstergesi olarak hayatın ve tabiatıyla edebiyatımıza da girmiştir (bir türküdeki *Kara bulutları kaldır aradan* gibi). Buna karşılık "Ak bulutlar" yağmur getirdiği için güzeldir ve hoşdur. Uygur çağı Türkçesinde ayrıca boz ve tolılıg bulut da zikredilmektedir.[13] Kızıl bulutlar, sabah görülünce olumsuz, fakat akşam görülünce, ertesi günkü güzel havayı muştuladığı için iyi kabul edilir.[14]

Gerek ülkemizde, gerekse öteki Türk ülkelerinde pek çok yerde bulutların yağmurla ilişkisi konusunda deyişler, inanışlar ortaya çıkmıştır. Bulutların, yöredeki ünlü semtlere (yönlere) göre hareketi, yağmurla ilgili sayıldığından dikkatle izlenmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

"Bulutlar gider Aydın'a, Git işine kaydına", yani yağmur yağmayacak; buna karışıklık

[12] Nisan yağmurlarının ziraat hayatı için olduğu gibi, belki ondan etkilenerek insan için de önemi kabul edilir. Çocukluğumuzda *nisan* yağmurunun saçlarımızı gürleştireceğine inandırıldığımızdan yağmur altında başı açık çok koşturmuşuzdur. Konya Mevlânâ Müzesi'ndeki 'Nisan Tası'da bu açıdan dikkate değerdir. Çünkü nisan yağmurunun şifalı ve iyi hassalar taşıdığına inanılan suları bunun içine toplanıp, sonradan kullanılırmış. Dedem ve annemin dayıları, nisan yağmurunun suyunu toplayıp bütün sene içme suyuna katarlarmış. Nisan yağmuru, hem Osmanlı, hem de öteki Türk topluluklarına da yansımıştır. "Bereket timsali nisan", Nisan Bulutu, M. Akif Ersoy'un Çanakkale şehitleri için yazdığı şiirine de yansımıştır (fakat son şeklinde yer almaz)...

[13] B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1978, Cilt II; Reşit R. Arat, *Eski Türk Şiiri* (Ankara 1965)'ndeki bir ağıtda, s. 248-249) bulut çeşitleri olarak şunları sayıyor: Aklar bulut, Karalar bulut, Yazgı bulut, güzki bulut. Ak bulutlar kar, kara-bulutlar kar ve yağmur, yaz (bahar) ve güz bulutları ise sadece yağmur getirirlermiş.

[14] Denizli'nin Karaağaç(şimdiki Acıpayam-Serinhisar) ovasındaki söz: "Akşam bulutu kızarır, yarın hava hoş olur; sabah bulutu kızarır, öğleye varmaz kış olur." Ali Vehbi (Aykota), *aynı eser*, s. 27.

"Bulutlar gider Şam'a, çek eşeğini dama", yağmur yağacaktır.[15]

Denizli ve Uşak taraflarının bu sözleri gibi, Uluborlu insanının da bulutun geliş yerine göre ulaştığı sonuç değişiktir:

"Eğer yağmur (bulutu), kıbleden (güneyden) gelirse evleği kat öyle kaç; eğer Pupa'dan (kuzey-batıdan) gelirse, zelveyi kır da kaç".[16] Burada güneyden gelen bulutların getireceği yağmurda ise çift hayvanlarını çözmeye bile vakit olmayıp, boyunduruğun zelve kısmının kırılarak, sadece öküzleri kurtarması gerektiği belirtilmektedir. Çünkü Uluborlu tarihinden öğreniyoruz ki oradan gelen yağmur, şiddetli selleri de beraberinde getirirmiş.

Kars dolaylarında da benzer sözler vardır[17]:
"Bulut Balkar'a, göçün arkala", (yağmur yağmaz) veya
"Bulut Göle'ye, dön gel geriye", (yani yağmur yağacaktır); zıddı ise
"Bulut Muş'a, başla işe".

İzmir batısındaki Urla yarımadasında, Mordoğan'ın batısındaki bir dağa yöre halkı, hem Mordoğan, hem Balıklıova halkı *semer-aldırmaz Dağı* derler. Çünkü orada toplanan bulutların getirdiği yağmur, öylesine ani bastırır ki insan eşeğinin (atının) semerini dahi alamaz.[18]

Yağmur isimleri, yağmurun çeşitliliği sebebiyle bir hayli çoktur: Yağmurun rüzgarla birlikte yağanına çıvgın denilir; sağanak bir başka şiddetli yağmur adıdır. Karla birlikte yağan yağmur sulu-sepken'dir. Çisil çisil yağmur yağması, yani çiseleme güzel bir olay kabul edilir. Hemen aynı anlamda "ahmak ıslatan" da vardır. Ziraat için çok yararlı, ağır, fakat devamlı yağınca "koydura koydura yağıyor" da denilir.

Yağmurlar damlalarının kalınlığına göre de adlandırılabilir. "Sicim gibi yağmur" en ünlüsü ve yaygını olup, olumsuz özellikleri görülmediğinden olsa gerek dualarda da zikredilir: "Ver Allahım ver, sicim gibi yağmur". Yoğun yağmur yağması durumunda "bardaktan boşanırcasına" denilmektedir. Kırk ikindi yağmurları da, Ankara yöresinin ünlü yağmurları arasındadır.

Denizli yöresinde yağışla ilgili şöyle bir söz nakledilir:

[15] Ali Vehbi(Aykota), *aynı eser*, s. 27; benzeri ifade Uşak ve dolaylarında da vardır: G. Erginer, *Uşak Halk Takvimi ve Halk Meteorolojisi*, Ankara, s. 102.

[16] S. Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, İstanbul 1968, s. 11; *zelve*'nin sabandaki yeri için bkz. T. Baykara, *Yatağan*, Tokyo 1984, s. 99: zevle.

[17] Karslı Fahreddin Kırzıoğlu'ndan iki ayrı zamanda, teyit ettirilerek tesbit edildi.

[18] Hem Balıklıova, hem de Mordoğan'dan: Sn. Mestan Yapıcı ve Abdullah Şangüder'den..

"Gece yağar gündüz diner, yıl düzgündür;
Gündüz yağar, gece diner, yıl bozgundur".[19]

Yağışların, Türk ülkelerinde örnek olarak seçtiğimiz şehirlerdeki durumu şöyledir:

Şehirler	yıllık yağış (mm.)	Karla örtülü gün
Antalya	1.052	—
İstanbul	678	8
Ankara	378	22
Konya	326	22
Sivas	417	62
Nahcivan	271	
Gence	282	
Bakû	247	
Aşkabad	277	
Hive	77	72
Semerkant	325	72
Karşı	234	85
Taşkent	389	88
Fergana	173	88
Oş	360	74
Talas	285	77
Bişkek	393	79
Çimkent	486	62
Türkistan	199	53
Kızılorda	114	63
Almatı	575	99
Aktübe	250	129

Çok yağışlı Antalya ve İstanbul ile az yağışlı Hive istisna kabul edilirse, Türk ülkelerindeki ortalama yağış, 300 mm. civarındadır. Buna en yakın değerler Konya, Semerkant ve Talas'dır. Ortalama yağışın da böyle olması, iklimle Türk hayatının yakın ilgisine bir kere daha dikkatimizi çekmektedir.

Öteki şehirlerdeki durumu bilmemekle birlikte, Türkiye şehirlerindeki yağışlı gün sayısını vermek istiyoruz. Türkiye'deki beş şehrin

[19] Ali Vehbi (Aykota), *aynı eser,* s. 27: devamı şöyle imiş:
"Koca güzel, karı çirkin, ev düzgündür,
Koca çirkin, karı güzel, ev bozgundur"

ortalama yıllık yağışlı gün sayısı, sırasıyla 75, 124, 104, 82 ve 110'dur. Sağanak halinde yağmur yağan Antalya (günde ortalama 14 mm) hariç tutulursa, ötekilerde durum olağandır. Özellikle Konya'daki değerler, benzeri şehirler için de geçerli olsa gerektir. Konya'da yılda 82 gün yağış olup, her yağmurlu güne ancak 4 mm. yağış düşmektedir.

Yağmurların mevsimlere dağılışında şu özellikleri görüyoruz:

1. Senenin VI, VII ve VIII. aylarını teşkil eden *yay* (şimdiki yaz) mevsimi, genelde en az yağışlı mevsimdir:

Antalya: % 1.3
İstanbul: % 10,2
Ankara: % 14,9
Konya: % 11,0
Sivas: % 11,1
.....
Çimkent: % 5,4
Türkistan: % 6,5
Kızılorda: % 10,5

Buna karşılık bazı yerlerde kış, en az yağışlı mevsim olmaktadır:

Gence: % 14,2 (Yay: % 21,9)
Bakû: % 17,8 (Yay: % 19,5)
Almatı: % 16,4 (Yay: % 20,3)
Aktübe: % 16,4 (Yay: 36,4 yani en yağışlı mevsim)

Çoğu zaman en kurak aylar Eylülü içine alan üç aylık dönemdedir. VI-VIII. aylara göre (resmî yaz mevsimine göre) VII. VIII. ve IX. aylardan ibaret fiilî yaz süresi daha kuraktır:

Şehirler	VI,VII,VIII	VII,VIII,IX
Ankara	% 14,0	% 10,9
Konya	% 11,0	% 6,8
Sivas	% 11,1	% 7,2
.....		
Çimkent	% 5,4	% 3,1
Türkistan	% 6,5	% 4,0
Kızılorda	% 10,5	% 9,7

Bundan anlaşılıyor ki, 21 Haziran ile 22 Eylül arasındaki güneşe bağlı kabul edilen *yay-yaz* mevsimi, en kurak zamandır.

Senenin en yağışlı mevsimi, III, IV ve V. aylardan oluşan eski adıyla *yaz* şimdiki *bahar* mevsimidir. Bununla birlikte ay olarak en yağışlı ay, Akdeniz kıyılarında Aralık (XII.), Aktübe'de ise Temmuz (VII.) olup, öteki hemen bütün şehirlerde bahar aylarıdır. Yağışlar en çok Mayıs (V.), daha az olarak Mart (III) ve Nisan (IV) ayları olarak görülmektedir.

Mayısın 13'üne kadar eski Nisan'ın devam ettiği gözönüne alınırsa, *Nisan* yağmuru hakkında eskilerde oluşan güzel duyguların temeli de anlaşılır. Bu mevsimdeki yağışların, toplam yağış içindeki yeri şöyledir:

Ankara: % 33.8	Talas: % 43,1
Sivas: % 38,0	Bişkek: % 42, 1
Nahcivan: % 43,3	Çimkent: % 40,1
Gence: % 32,3	Almatı: % 43,0

Sırderya boylarındaki şehirlerde, Konya gibi, kış mevsiminin yağış bakımından daha önde olduğu görülüyor: Kızılorda: Kış: % 36,9, Yaz: 34,2: Türkistan şehri, Kış: % 41.7, Yaz: % 37.2. Ancak buralarda da ilkbahar-yaz yağışının önemi açıkça görüldüğünden büyük Türk âleminin içinde bir istisna kabul edebiliriz.

Ekilen mahsulün yetişmesi için gerekli yağmurların yağmaması halinde, halk *yağmur duası*'na çıkar. İslâmiyetten önce ve hattâ İslâmî devirde *yada* taşı ile sürdürülen yağmur yağdırma işi, daha sonraları, kemiklerle yapılan kendisine mahsus bir törene dönüşmüştür. Hem ülkemizde. hem de öteki Türk ülkelerinde yağmur yağdırma tören gelenekleri, apayrı özellikleriyle çok büyük bir yer tutmaktadır. Bunun üzerinde, iklim olarak değil, fakat doğrudan bir başka kültür unsuru olarak ayrıca durulmuş ve durulmaktadır.

Kar: Türk hayatının temel özelliklerinden birisi de kardır. Karla örtülü günler hakkında söylenecek hususlar şöyle toplanabilir:

Ankara ve Konya şehirlerinin yıllık ortalama 22 günlük kar örtüsü, karla ilgili durum için bir alt sınır kabul edilmelidir. Buna karşılık Sivas'ın 62 günlük kar örtüsü, Türk hayatındaki olağan kar örtüsüne daha yakın kabul edilebilir.. Nitekim yıllık ortalama kar örtüsü Fergane vadisi şehirlerinde 60-70 gün etrafında iken, Sırderya şehirlerinde 50-60 gündür. Kar bu sahada 18-23. XII'den başlıyarak 10-24, II'ye kadar devam ediyor. Asya'nın içlerinde, karlı gün sayısı daha da artmaktadır: Talas ve Bişkek'de karlı günler 10-13. XII'den, 24.II-I.III günlerine kadar sürer (80 gün dolaylarında). Almatı'da ise 100 gün kadar sürecek kar örtüsü Aralık ayı başından itibaren 11 Mart'a kadar devam eder.

Bundan anlaşılıyor ki Türk hayatındaki karlı zamanlar Aralık ayının ikinci yarısı ile Şubat'ın ilk yarısı arasındadır. Ülkemizde kar yağışı ve kar isimleri de yeterince toplanmamıştır. Kar adları arasında, tipi, sulu-sepken, kürdün karı gibi isimler dikkati çekiyor ki bu türden isimlerin ayrıca belirlenmesi gerekiyor.[20] Çünkü karlı yerleri sevdiği anlaşılan Türk insanının kar ile ilgili adlarının da çok olması gerekir.

Kar, kışdan daha çok yazın sevilerek tüketilen bir serinlik maddesidir. *Karlık*'larda toplanıp saklanan karlar, yaz mevsiminde hem köylerdeki, hem de şehirlerde yaşıyan her Türkün hayatını güzelleştirir.

3. Rüzgârlar

Rüzgâr, Türkçesi ile *yel·* iklim içinde belirli bir yer tutar. Hava cereyanı, yani hava akımı demek olan rüzgâr geç devirde Türkçeye girmiş olup, halk arasında yaygın olarak y e l olarak bilinmektedir. Ancak özellikle kibar çevrelerde *y e l* kelimesi kullanılmayarak *rüzgâr* yaygınlaşmış ve yeli adeta kovmuştur. Bazen de halk, rüzgârı ö l ü z g e r biçimine sokmuştur.[21]

Türklerin bir yerde yaşamaya karar vermeden önce oradaki hava cereyanını denetledikleri, yiyeceklerin bozulup bozulmadığını denedikleri söylenir. Bunu araştırdıkları, çeşitli yörelere ait birçok rivayetten anlaşılmaktadır. Bunların en önemlisi, yerleşilebilecek geniş bir çevrede, birçok yerdeki ağaçlara et veya ciğer asıp belirli bir süre bekletmektir. Eğer uygun bir zaman süresi içinde et veya ciğer bozulmamış, kurtlanmadan kalmış ise, oraya yerleştikleri belirtilir. Hemen belirtelim ki burada sözünü ettiğimiz 'yerleşme' günümüzde anlaşıldığı türden kabul edilmemelidir. Çünkü Türk hayatındaki yerleşme, en sadesi iki, fakat aslında dört mevsimi dört ayrı yerde geçirmeyi esas alan bir yerleşmedir. Yerleşme nasıl olursa olsun yiyecekleri bozmayan, yoğun hava cereyanı, akımı olan yerlerde tercih edilen hayat, rüzgârın önemini belirtir. Nitekim özellikle sıcak yaz günlerinde, küçük de olsa rüzgâra "es yiğidin bağrına es" denilerek, önemi ve insan hayatındaki yeri anlatılmak istenmiştir.

Rüzgâr, ziraat hayatında ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü yaz mevsiminde harmanların kaldırılması sırasında, tanelerin saplarından ayrılması, yani harman savrulması zamanında rüzgâr ayrıca gereklidir. Bu

[20] M. Esad Efendi'nin *Kitab-ı Lehçetü'l-Lugat*'ında (Istanbul 1216, s. 297) meselâ "bulgur", karın ufak yağanına *bulgur* denirmiş.

[21] "Ölüzger" şekli. Yatağan (Denizli, makale müellifinin memleketi) ağzıdır, fakat çoğu yerde böyle olduğuna şüphe yoktur. Rüzgârların genel durumuna dair Coğrafya kitaplarıyla, Bahaeddin Ögel'in eserinde de bilgi vardır: *Türk Kültür Tarihine Giriş*, cilt II, Ankara 1978, s. 449 ve devamı.

rüzgâr en çok dağ eteklerindeki ısı farklılıklarından oluşmaktadır. Bu gerçeği Nasreddin Hoca gibi dikkatli gözlemciler de sezmişlerdir. Dağ başına gerdikleri bir bez parçasından uygun delikler açarak, köylülere para karşılığı satabilmişlerdir. Rüzgârın esme zamanının bilinmesi, ancak çok dikkatli gözlemcilerin tesbit edebilecekleri bir gerçektir.

Rüzgârın Türkçesinin y e l olduğunu yukarda söylemiştik. Nitekim Türkçedeki hemen bütün rüzgâr isimleri, *y e l* son eki ile anılmaktadır. Ali Rıza Yalgın'ın bir yörük kadınından naklettiği dörtlük, yelin yörük hayatındaki büyük önemini de göstermektedir.[22]

Kara-yel analarını aldı,
Akça-yel danalarını aldı,
Güzelim otlarını kendin ye,
Kıvan benim güzel Allahım.

Böylece yörüklerin hayatında K a r a - y e l ve A k ç a - y e l in büyük önem taşıdığını öğreniyoruz.

Prof. Dr. Hasan Eren, bazı yazılarında[23] rüzgârların adlarıyla ilgili olarak bilgi vermiştir. Burada ençok rüzgârların, dört yönün isimleri olan dört renge göre adlandırılmaları dikkati çekiyor. Nasıl yörük hayatındaki iki önemli rüzgâr, k a r a ve a k ç a isimlerini taşıyorsa, renge bağlı başka isimler de vardır. Bugün de gündelik hayatımızda kuzeyden esen rüzgâra genelde *poyraz*, güneyden esmekte olana *lodos* denmektedir. Poyraz aslında kuzey-doğu rüzgârı olup, Prof. Hasan Eren'e göre poyraz yerine *Gök-yel* de denmekteymiş. *Kara-yel* tam kuzeyden esen bir rüzgârın ortak adıdır ki, XV. yüzyıldan beri bu adla bilinir.[24] Güney-batıdan esen lodos yerine *ak, akça, boz* ve *kaba-yel* de denmekte idi.[25] Tam güneyden esen rüzgârın adı bazı yerlerde *kızıl-yel* olarak da bilinmektedir. Görülüyor ki Türkçede rüzgâr adlarında yönlerin renge bağlı olarak aldıkları isimler etkindir.

[22] Ali Rıza Yalgın, *Anadolu'da Türk Damgaları*, Bursa 1943, s. 71; Rüzgârın halk ağzındaki adları şu eserde de vardır: *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, cilt 5 indeks, Ankara 1957, s. 298'de "poyraz"a karşılık olan adlardan birisi "tana-kıran"dır. "Kara-yel" ise "oğlak-kıran"dır; ayrıca "deste-bozan" rüzgârı da vardır.

[23] Hasan Eren, "Keşişleme", *Türk Dili*, LII (1987), s. 256-258; aynı yazar, "Apazlama", *a.g.e.*, LVIII(1989), s. 251-254; Halk ağzındaki rüzgâr adları için yukardaki yayında da bilgi çoktur.

[24] Kara-yel, Piri Reis doğrudan bir yön adı olarak da geçer.

[25] Bu adlar için bkz., H. Eren, adı geçen makaleler, *Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi;* Uşak'daki rüzgâr adları için bkz., G. Erginer, *Uşak Halk Takvimi, Halk Meteorolojisi*, Ankara, s. 99-101; Şebinkarahisar için, H.T. Okutan, *Şebinkarahisar ve Civarı*, Giresun 1949, s. 8-9.

Yellerin = rüzgârların hayat için önemi, yukarda söz edildiği gibi hem yörükler, yani hayvan besleyiciler, hem de ziraatçılar için büyüktür. Anadolu'nun bazı yöreleri için rüzgârlarla ilgili değişik bilgiler vardır. Meselâ Antalya'da *poyraz* yazın kavurur, kışın ise dondurur.[26] Oysa Konya dolaylarında poyraz, "yağışı az yıllarda ümitle beklenir; çünkü daha az buharlaşmaya amil olur. Bu rüzgâr yetecek kadar eserse halk, 'bu yıl poyraz ekmeği yiyeceğiz' der. Çünkü köylülere göre poyraz, "başak bağlatır"dı.[27] Uluborlu'da poyrazın kurak senelerde hububat üzerindeki olumlu etkisi, yani yağmurun yerini tuttuğu denenmiştir.[28] Şehirlerde ise yazın 'poyraz' önemli bir serinlik unsurudur.[29]

Kış mevsiminin uzun geçerek karları eriten, ılık güney rüzgârının (Kaba-yel, lodos) esmeye başlaması gecikince çeşitli yörelerde çeşitli çarelere başvurulurmuş. Divriği yöresinde bahara doğru kaba-yel gecikince halk rüzgâr duasına çıkarmış.[30] Ilık güney rüzgârı lodosun gecikmesi, Isparta yöresinde değişik bir törene vesile oluyormuş. Bunu S. Demirdal[31] ve N. Katırcıoğlu[32] anlatırlar. Biz N. Katırcıoğlu'nun naklettiği olayı aynen veriyoruz:

"Uzun süren kuru soğuklu günlerin ıstırabını hafifletmek için halk arasında inanılmış bir âdet vardır. Zemherinin soğukları artıp suların donduğu, toprakların buz tuttuğu günlerde, poyraz rüzgârlarıyla birlikte devam eden kuru soğuğun lodosa dönmesi için lodosun kızını, poyrazın oğluna nikahlarlar.

Bunun için manevî bir düğün tertip edilerek esnaflar, sanatkârlar, tüccarlar birleşerek aralarında topladıkları para ile vakıf hanlarda, hayrat odalarda, çarşı içindeki ana cadde üstünde ocaklar yakılıp kazanlar kurulur, yemekler pişirilirdi. Bu tarafta yemekler pişirilmekte olsun, beri tarafta da memleketin ayan ve eşrafından müteşekkil bir heyet toplanır. Şer'i mahkemeye gidip 'Lodos'un kızıyla Poyraz'ın oğlunu' evlen-

[26] (Anonim), *Turistik Antalya*, (Ankara 1957), s. 35.

[27] F. Sanır, *Sultan Dağlarından Sakarya'ya ve Akşehir*, Ankara 1948, s. 40, 47.

[28] S. Demirdal, *Bütünüyle Uluborlu*, İstanbul 1968, s. 12-14.

[29] M. Akif Ersoy, *Safahat*, (M.E. Düzdağ yayını), İstanbul 1987, s. 68:

"Bizim müsamere meydanı Yayla tümseğidir.
Uzak çekerse de poyraz tutar, yazın iyidir".

[30] K. Özen, "Divriği Köylerinde 'ekin salavatlama' ve 'kaba yele karşı gitme' törenleri", *III. Milletlerarası Türk Folklar Kongresi Bildirileri*, Ankara 1987, IV, 277 ve devamı.

[31] S. Demirdal, *aynı eser*, İstanbul 1968, s. 13-14.

[32] N. Katırcıoğlu, *Bütün Isparta*, Ankara 1958, s. 159-160.

direceklerini söyleyerek, o zamanki âdete göre, nikahlarının kıyılmasına müsaade buyurulmasını rica edip izinnâme isterler. Kendilerine o zamanki şer'î usullere göre şu izinnâme verilir:

Şevk ul-hava imamı Bahtiyar Efendiye,
İnha olunur ki, Lodos-ı hararet-menusun kerimeyi Vesfiye'yi
Poyraz-ı bürudet-perdazın oğlu Zail'e akd-i nikah edüb, ol vecihle beynlerini islâh eyliyesiniz vesselâm
1308 Hicri Naib-i Isbarta
Ebu Bekir Hilmi

Bu izinnâme bir sırığın tepesine bayrak gibi asılıp, bir yiğit delikanlının eline verilir. Düğünlerde gelin götürme törenindeki bütün an'ane ve adetler vechile münacaatlar, ilahiler okunarak halk ve mektep öğrencileri bu izinnâmeyi çarşı içindeki büyük ağaçlardan birinin dalına asarlar. Burada nikah kıyılıp zifaf duası yapılır. Halk bir ağızdan 'Amin, Allah dirlik-düzenlik versin' diye bağrışırlar... Bundan sonra pişirilen yemekler herkese dağıtılır.

Bu inançların çoğu zaman tatlı ve güzel bir tesadüfle hakikate inkilâp ettiği görülmüştür."

İstanbul şehrinde de XIX. yüzyıl sonlarında benzer bir adetin. "Lodos duasının" bulunduğunu Mehmet Akif Ersoy'dan öğreniyoruz.[33]

S a m - y e l i, pek olumlu hatırası olmayan sıcak, kavurucu ve yakıcı bir rüzgârdır. Akşehir-Konya taraflarında bu rüzgâra "Bakır sattıran" da derler ki, bu rüzgâr esince mahsul olmaz, insanlar yiyecek temini için evlerindeki demirbaş sayılan bakır eşyalarını dahi satmak zorunda kalırlarmış. Sam-yeli böylesine bir uğursuz rüzgârdır.

Yaz mevsiminde (aslında y a y mevsimi demek gerekir) tatlı tatlı esen rüzgârlara çok değişik adlar verilir. Fakat *meltem* genel bir ad olarak kabul edilebilir. Konya'da ünlü Meram bağlarında serinlik serpen rüzgârın adı "Gedabad" olup, bu isim Akşehir tarafında "Gedavet" olmuştur.[34] İzmir ve Batı Anadolu'da ise buna i m b a t denilmektedir. Böylesine tatlı ve serin esen rüzgârlar, yeller Türk sanatkârlarına ilhamlar veriyordu.

[33] M. Akif Ersoy, *aynı eser*, İstanbul 1987, s. 268:
"Bizim diyara biraz kar düşünce zor kalkar,
Mahalle halkı nihayet kalırsa pek muztar,
"Lodos duasına çıkmak gerek" denir, çıkılır.
Cenab-ı Hak da lodos gönderir, fakat bıkılır",
"Berlin Hatıraları"ndan

Rüzgârların bazen çok büyük zararları da olabiliyor. XIV. yüzyılda çok sert esip etrafa büyük zarar veren bir rüzgâr, Takvimlere de yansımıştır.[35] "Katı yel esüb ol vilayetde (Karesi?) çok fesad idelden berü yüz yıldur". Eski devirlerde şiddetli esen rüzgârın, evin tavan direklerini kırdığı da ifade edilmektedir.

Denizciler için rüzgârların apayrı ve büyük önemi vardır. Bunun içindir ki Piri Reis, K i t a b - ı B a h r i y e'sinde rüzgârları ayrıca ayrıntılı olarak anlatmıştır.[36]

Sonuç olarak yel (rüzgârlar) Türk hayatının içinde belirli bir yer tuttuğundan Türk kültürü içinde de ele alınmalıdır. Ümid ediyoruz ki bundan sonra araştırıcılar rüzgârlarla ilgili her türlü bilgiyi titizlikle toplayacaklardır.

N e t i c e olarak şunları tesbit edebiliyoruz:

1. Türkler mevsimi olan, yıllık ayrı iklim özellikleri olan yerlerde yaşamayı sevmişlerdir. Kışları yazlar, yazı yay ve onu da güz takib ederdi. Şu halde Türk kimliği, temelde mevsimlik bir iklimi öngörür.

2. Bizler günümüzde kimimiz yazı, kimimiz kışı daha çok seviyorsak, yaşama yeri tercihlerinde de az çok bir farklılık olmaktadır. Ancak bu küçük farklılıklara rağmen, ortak hususiyetler de vardır. Çünkü mevsime, yani tercih edilen sıcaklığa bağlı hayat, etkisini pek çok yerde göstermiştir. Pek vurgulanmamakla birlikte, genelde ikili sayılan, fakat aslında dört ayrı yerdeki hayat ortaya çıkmıştır: *Kışlak, Yazlak, Yaylak* ve *Güzlek*, şehirlerde, çeşitli etkenlerle bu imkânı bulamıyan Türkler, en azından meskenlerinde ayrı bir *Kış-evi* ile *Yaz-evi*ni oluşturmuşlardır.

3. Türkler kar ve buzu da sevmişlerdir. Hattâ bunlar hayatlarına öylesine girmiştir ki, olmadığı mevsimde, temin etmek yoluna gitmişlerdir. Bunda kendi sağlık düşünceleri etkili olmuştur.

[34] A. Erdoğan, "Meram Bağları", *Konya*, Sayı 7 (Mart 1937), s. 424-428: "Konya'nın da yalnız Meram bağlarına serinlik serpen bir rüzgârı vardır.. Buna halk Gedabad derler. Hergün ikindiden sonra bu yel çıkarken... bunun püfür püfür esişi ne ağaçları fazla sallandırır, ne de öteki poyraz ve boz-yel gibi hışıltı vererek ruhları sarsar".

[35] O. Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Ankara 1954, s. 53: 1348 yılında.

[36] Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, İstanbul 1935, s. 20-22: Piri Reis, sekiz esas rüzgâr saymaktadır ki, ana yön ve aralardakileri gösterir: Tam kuzeyde *Yıldız*, onun güneydeki zıttı *Kıble; Batı* ve *Gün Doğusu* öteki iki rüzgârdır. Yıldız'ın batısında(gerçekte kuzey-batıda) *Kara-yel*, onun karşısında ise *Şolok* vardır. Fakat zamanla şolok kaybolmuş, yerini *Keşişleme* almıştır. Kuzey-doğu rüzgârı *Poryaz* ve onun karşıtı *Lodos*'dur. Bu adlandırma, aynı zamanda geneldeki rüzgârların adlarıyla da uyuşur.

4. *Yel = Rüzgârlar*, en sade adıyla hava cereyanı da Türk hayatının bir başka vazgeçilmez unsurudur. Hava cereyanı, yaşama yerinin tercihinde de etkili olmuştur.

5. Kısacası Türkler, sevip tercih ettikleri iklimi arayan, böyle bir iklimde yaşamak isteyen bir toplumdur. Türk topluluklarının iklim tercihlerinde bazı küçük ayrılıklar görülebilir. Fakat genelde Türk kimliğine damgasını vuran hususiyetler iklimle de oluşmuşlardır diyebiliriz. Onun içindir ki Hindistan ve Mısır, Türkü eritip öğüten birer kazan olmuştur. Buna karşılık uygun iklimler ve buna bağlı olarak bilhassa uygun coğrafyalar, Türkü aslî özellikleriyle yaşatmıştır.